

Notes de toponímia d'un racó de la Marina Alta: Ondara i voltants

Vicent Álvarez Vives

“La toponímia és un instrument de colonització, de despullament dels aborígens, de robatori simbòlic del país. Serveix per a privatitzar, per a desplaçar, per a practicar genocidis culturals eficients”. (Soler 2023: 9)

Quant a la història del municipi d'Ondara, Lozano (2021) comenta que hi ha distintes teories sobre l'origen del seu nom i destaca la de Manuel Sanchis Guarner, que atorga al topònim la procedència de la paraula ibera *Ondar*, que significa ‘arenal’. Veurem que aquesta hipòtesi es desdibuixa més avant. Sembla que els primers assentaments humans a les nostres terres es troben en època ibèrica. També hi ha testimonis sobre algunes inscripcions honorífiques i funeràries, tant prop com en el mateix nucli urbà. Però fou en època musulmana quan Ondara va entrar a formar part de la Taifa de Dénia (ca. 1012) i va prendre major importància; hi havia un castell en la part alta del poble, prova del qual tenim la Torre del Rellotge. Lozano assenyala que existeixen documents que proven que el Cid va estar al castell entre 1090 i 1091.

Revisem succintament la cronologia dels esdeveniments del poble: en temps de la Reconquesta (Edat Mitjana), amb Jaume I arribaren els primers pobladors cristians a un municipi que contava amb una població majoritàriament musulmana. Més tard, al segle XVI, Ondara consta com a territori d'algunes batalles de la *guerra de les Germanies*. Amb l'expulsió dels moriscos (1609), el municipi va patir una pèrdua de la població i la conseqüència

fou la repoblació de les terres, tant amb veïns dels pobles dels voltants com de Mallorca i les Illes. Al segle XVII, Ondara fou pràcticament destruïda per les tropes borbòniques, donat que va participar en la *guerra de Successió* i va patir la derrota de l'arxiduc Carles. Ja en el segle XIX el conreu de la pansa va fer ressorgir el municipi i augmentar la població, encara que, un nou contratemps, la fil·loxera, va tornar a afectar l'economia local i va provocar l'emigració cap a altres països com Argentina o Algèria.

Però, en realitat, lluny de traçar la història de les nostres terres, aquestes línies només pretenen observar i comentar el reflex dels topònims com a protagonistes de la seua història. Per tant, anem a fixar-nos en la morfologia i en la semàntica, només amb la intenció d'oferir un panorama general i comentar algunes curiositats.

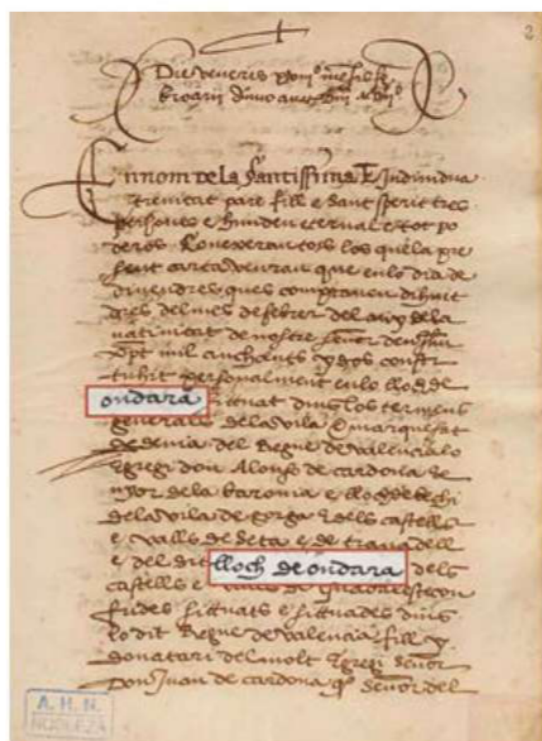
És innegable la influència de l'àrab en tots els nostres topònims (Alcalalí, L'Atzúbia, Beniarbeig, Benimeli...), ja que fins i tot els que no tenen procedència directa d'aquesta llengua, han sofert algun tipus d'adaptació lingüística causada pel contacte de llengües (Calp, Campell, Fletx, Fontilles...). Soler (2023: 9) afirma que els noms de lloc no existeixen realment, sinó que són una “fantasia compartida”, ja que no són entitats tangibles, sinó elements que mostren la vida col·lectiva dels parlants. Soler ha facilitat una síntesi de l'origen i significat dels noms dels pobles valencians, classificada per comarques, amb els

ètims corresponents en cada cas; a més a més, també aporta dades històriques a partir d'una considerable documentació de fonts arxivístiques i bibliogràfiques d'història, toponímia, lexicografia (Soler 2023: 15-16).

ONDARA: *ihundar* – *Yu[n]dāra* / *Undara* – *Ondia* (**Ond[ar]a*) – *Ondara* (**Andara*)
Origen bereber: topònim de l'amazic (llengua del nord d'Àfrica) *ihundar*, que significa 'edificis enrunats', arabitzat com *Yundāra* o *'Undara*, amb -a com altres noms berbers.

Hi ha testimonis que relaten que *Yu[n]dāra* fou saquejada durant la revolta dels berbers (1009), poc abans de la fundació de la taifa portuària de Dénia (1013).

Sembla que el Cid s'instal·là a *Ondia* (per **Ond[ar]a*, en la *Crònica llatina del segle XI*) per a assetjar Dénia (1090).

"Acta de possessió i reconeixement de vassallatge atorgada pels habitants del lloc d'Ondara* a favor d'Alfons de Cardona, senyor igualment de Betxí, Guadalest i Gorga. 1502".

El document es troba en l'Arxiu Històric Nacional, Secció Noblesa, de Toledo.

*El topònim d'Ondara ja figura en el Llibre del Repartiment (1244)

A partir de la conquesta de Jaume I (1244), es parla d'*Ondara*, nom en romanç.

Els arabistes reinterpretaren etimològicament el nom com *Andara*, amb significat de 'l'era de batre'.

Ortuño (1981) fa menció de dos teories que han sigut desestimades. En primer lloc, hi havia una tesi que sostenia que Ondara venia del llatí *Fondaria* / *Fundaria*, però aquesta fou refutada perquè no existeix cap fonament científic que garantisca l'origen romà de l'ètim. Una altra hipòtesi, també hui completament rebutjada pels especialistes, consistia en una possible relació amb la llengua basca, que poguera haver sigut descendent de les llengües ibèriques, avalada per termes similars com per exemple: *Ondar* ('arena'), *Sagar* ('poma').

Per altra banda, Miralles (2003) confirma que les tesis preromanes de Sanchis Guarnier i d'Alcover Moll, que parlaven d'un topònim bascoibèric (*Ondar*, 'les arenes, platja, dunes'), així com la de Joan Coromines (OnCat), que es recolzava en la forma **Undaria* (del llatí *Unda*, 'aigua que brolla'), no s'ajustaven amb la idea d'una suposada herència mossàrab, que, anys després, va proposar l'arabista Carme Barceló a partir de la forma àrab *Andāra* ('era') i el seu parentiu amb el nom de la tribu berber nord-africana: els *Andāra*. Es tractaria, doncs, de mossàrab, ja que la forma preformativa o-, amb la qual comença el nostre topònim, no existeix en àrab; i d'altra banda, si volguérem atribuir-li un origen propi (llatí o preromà), el grup -nd- s'haguera reduït a -n- seguint les lleis de l'evolució diacrònica (OnCat: 51).

A títol de curiositat, atenent com és costum la línia de la lingüística comparada, pot ser trobarem algun indici que clarificara la hipòtesi correcta. Per aquesta raó, observant Soler (2023), s'ofereixen uns quants topònims dels municipis dels voltants:

ALCALALÍ: de l'àrab *al-Qallalin* 'els terrissers, els gerrers'.

L'ATZÚBIA: de l'àrab *az-zubiya* 'lloc enfonsat, la fossa'.

BENIDOLEIG: de l'àrab (préstec persa) **Bani Dawlaj* 'els de la cova habitable'.

BENIGEMBLA: de l'àrab (procedent de la família almoràvit dels *Jamla* berbers) **Bani Jamla* 'fills/descendents de Jamla'.

BENIRRAMA: de l'àrab **Bani Rahma* 'els fills o descendents de Rahma (que significa 'caritat, misericòrdia')'.

DENIA: del grec *Hemeroskopeion* 'talaia de la Llum Diürna' – del llatí *Dianium* 'lloc consagrat a Diana' – adaptat a l'àrab *Daniya*.

PAMIS: del llinatge català d'ascendència occitana *Pàmies* (des de 1306 a València).

SAGRA: de l'àrab *sakhra* 'pedregosa, rocallosa', en contrast amb les alqueries del pla.

TEULADA: del llatí (*terra*) *tabulata*, terra de conreu 'entaulada, aplanada amb l'entauladora'.

EL VERGER: potser del clan berber dels *Warjal*. Fou interpretat pels colons feudals del segle XIII com Verger (1403, 1489), del llatí vulgar *vīridiariū* 'hort amb varietat de flors i arbres fruiters' o 'jardí'.

XÀBIA: de l'àrab *Sabiya* 'la fèrtil'.

LA XARA: de l'àrab *as-saʿra* que significa 'l'estepa, la malea, l'ermàs'.

S'observen, per tant, la majoria d'ètims de l'àrab (per extensió, també mossàrab), encara que també, com és lògic, en trobem de procedència del llatí (també llatí vulgar), així com de llengües veïnes com l'occità. Naturalment, caldria fer un estudi més acurat i exhaustiu de tots els topònims de la Marina Alta per extraure'n conclusions més precises.

En definitiva, cal fer tot un traçat documental dels topònims per tal de reconstruir la forma, el significat i l'evolució de cada denominació i trobar l'origen de cada terme. Tal vegada, el més important no és el resultat (l'afirmació), sinó tot el que s'aprén durant el transcurs de la investigació (la hipòtesi i la possible reconstrucció).

Si l'etimologia respon a la "veritat" de les paraules –significat d'etymon en grec–, l'onomàstica, i en conseqüència l'antroponímia i la toponímia, poden ajudar-nos a entendre algunes denominacions actuals que han quedat desdibuixades al llarg dels segles. Encara que s'avance molt lentament en aquestes disciplines, i de vegades sense obtindre els fruits desitjats, aquests estudis fan que ens coneguem millor i aprenguem sobre el nostre passat. Ja es sap que un dels valors principals de la història és la comprensió del present. Espere que aquesta lectura haja despertat el vostre interès pels noms dels nostres pobles.

Referències bibliogràfiques:

Lozano, Teresa (2021): "Historia de Ondara: los orígenes del municipio", *La Marina Alta.com*, <https://lamarinaalta.com/historia-ondara/> (24 de marzo de 2021).

Miralles, Robert (2003): "Els topònims islàmics d'Ondara", Comunicació en el *IV Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, celebrat a Dénia.

OnCat = Coromines, Joan (2021, 1 edició en línia): *Onomasticon Cataloniae*, <https://oncat.iec.cat/entrada.asp> (consulta 9 de març de 2025)

Ortuño i Ginestar, Vicent (1981): "Sobre l'origen del nom d'Ondara", *Llibre de Festes de Sant Jaume* 1981.

Soler Molina, Abel (2023): *Els noms dels pobles valencians. Origen i significat*. Terra Blanca Edicions, 210-228